

Voorstel Onderzoeksproject Hilversum tijdens de Duitse bezetting (1940-1945)

Inleiding en verantwoording

Sinds enkele decennia is het aantal lokale studies over de bezettingstijd sterk toegenomen. Daarmee volgt de Nederlandse geschiedschrijving de internationale trend. In Duitsland, bijvoorbeeld, heeft de opkomst van *Alltagsgeschichte* in de jaren zeventig en tachtig eveneens geleid tot een toevloed van publicaties over een enkele stad, dorp of streek. Onder de recente publicaties zijn er vele die welhaast probleemloos twee functies weten te combineren. Deze werken bedienen een breder lezerspubliek, maar voldoen tegelijkertijd geheel aan de in de historische wetenschap gehanteerde criteria. De werken van Alfred Cammaert over Limburg ten tijde van de Duitse bezetting en de Leidse historicus Bart van der Boom over Den Haag zijn daar goede voorbeelden van.¹ Deze, maar ook andere lokale studies leggen vaak heel precies lokale (of regionale) bijzonderheden en dynamieken bloot. De complexiteit van de bezetting wordt aldus inzichtelijk gemaakt, maar de meerwaarde van lokale studies is vooral de aandacht voor het dagelijkse leven en de dagelijkse relaties onder de bezetting. Lokale studies bij uitstek brengen de geschiedenis dichtbij.

In deze jonge reeks van lokale studies ontbreekt de gemeente Hilversum. Daarmee vormt de gemeente een opvallende uitzondering: over alle grote steden in de Randstad, maar ook bijvoorbeeld over steden zoals Leeuwarden, Zwolle, Utrecht, Amersfoort en Breda zijn belangrijke standaardwerken geproduceerd.² In de bredere overzichten, zoals Lou de Jongs *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Ben Sijes *De Arbeidsinzet* en Peter Romijns *Burgemeesters in oorlogstijd* wordt Hilversum uiteraard wel vermeld, maar

¹ A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front: geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Leeuwarden, Eisma, 1994); J.L. Bloemhof, *Amersfoort '40-'45* (Amersfoort, Beking, 2005); Bart van der Boom, *Den Haag in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag: SeaPress, 1995).

² Joop Bakker, *Gemeentebestuur in oorlogstijd: de stedelijke overheid van Breda onder Duitse bezetting* (Oisterwijk: BOXpress, 2011); Ype Schaaf, *Laarzen op de Lange Pijp: Leeuwarden in de Tweede Wereldoorlog* (Leeuwarden, Van Wijnen, 1994); Kees Ribbens, *Bewogen jaren: Zwolle in de Tweede Wereldoorlog* (Zwolle: Waanders, 1996); A.J. van der Leeuw, *Een gewone stad in een bijzondere tijd: Utrecht 1940-1945* (Utrecht: Het Spectrum, 1995).

niet als een casestudy behandeld.³ In de grote werken over de Jodenvervolging in bezet Nederland blijft Hilversum ook goeddeels onderbelicht.⁴ Alleen aan de in de gemeente gevestigde Nederlandse omroep zijn zelfstandige studies gewijd.⁵ Hoe het dagelijks leven in bezettingstijd was, hoe men reageerde op Duitse (maar ook Nederlandse) dwang, hoe de stad bestuurd werd en hoe het bepaalde bevolkingsgroepen verging die door de Duitse repressie in het bijzonder waren getroffen – dat zijn zaken waarnaar nog geen systematisch onderzoek is gedaan. Voor kennis en verdieping zijn wij goeddeels aangewezen op de uitgaven van de Hilversumse Historische Kring Albertus Perk en de publicitaire activiteiten van het Streekarchief Gooi en Vechtstreek.⁶

Een integrerende studie naar Hilversum in oorlogstijd ontbreekt, kortom, maar zou om verschillende redenen buitengewoon waardevol zijn. In de eerste plaats vanwege de uitzonderlijke bestuurlijke situatie in de stad. Hilversum was een van de eerste gemeentes in Nederland die onder een Nederlandse NSB'er werd geplaatst: na het aftreden van baron de Wijckerslooth trad de bekende, fanatieke Von Böninghausen aan als burgemeester. In hoeverre had deze vroege 'nazificatie' van het bestuur gevolgen voor het beleid dat in de gemeente werd gevoerd? In de tweede plaats vanwege het hoge Joodse inwoners- en sterfte getal. In 1940 was de gemeente de woonplaats van naar schatting 2300 Joden, van wie een groot deel Duitse vluchtelingen die pas in de jaren dertig in Nederland verbleven. Daarmee had Hilversum een betrekkelijk grote Joodse gemeenschap (ruim 3% tegenover het landelijke percentage van nog geen 2%). Het percentage Hilversumse Joden dat de oorlog overleefde lag echter weer veel lager dan het landelijke percentage (12% tegenover het landelijke percentage van 25%). Hoe kunnen we dit verklaren? Heeft de 'kleur' van het gemeentebestuur hier mee

³ Peter Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd: besturen tijdens de Duitse bezetting* (Amsterdam: Balans, 2006); Ben Sijes, *De arbeidsinzet : de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945* (Den Haag: SDU, 1990).

⁴ In het belangwekkende onderzoek van Marnix Croes en Peter Tammes ontbreekt Hilversum. Marnix Croes en Peter Tammes, *'Gif laten wij niet voortbestaan': een onderzoek naar de overlevingskansen van Joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945* (Amsterdam: Aksant, 2004).

⁵ Michael Crone, *Hilversum unter dem Hakenkreuz: die Rundfunk der Nationalsozialisten in den besetzten Niederlanden 1940-1945* (München: Saur, 1983); J.H.J. van den Heuvel, *Nationaal of verzuimd: de strijd om het Nederlandse omroepbestel in de periode 1923-1947* (Baarn: Ambo, 1979); Gidi Verheijen, *Het radiotoestel in de Tweede Wereldoorlog* (E.J.M. Verheijen, Buchten, 2009); Dick Verkijk, *Radio Hilversum, 1940-1945 : de omroep in de oorlog* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1974).

⁶ Zie onder andere Egbert Pelgrim, *Een van velen: dwangarbeider in de oorlog* (Hilversum: Streekarchief Gooi en Vechtstreek, 2012); Ed van Mensch, *Hilversum in de Tweede Wereldoorlog: een bundeling van verschenen artikelen* (Hilversum: Hilversumse Historische Kring 'Albertus Perk', 2010), maar ook diverse artikelen in de periodiek *Eigen Perk*.

te maken of speelde de heterogeniteit van de Joodse gemeenschap de bezetter in de kaart? In de derde plaats is Hilversum bij uitstek interessant vanwege de functie die de stad vervulde in het bezettingsbestuur. Lange tijd immers was in de stad het Duitse militaire hoofdkwartier gevestigd. In de stad wemelde het van de Duitse militairen: huizen en hotels waren geconfisqueerd, bepaalde wijken werden hermetisch afgesloten en binnen en buiten de gemeentelijke grenzen verschenen militaire objecten. Anders dan veel omliggende steden droeg Hilversum een duidelijk militair stempel. Wat waren de gevolgen hiervan voor het leven in de gemeente en voor de ontwikkeling van het verzet? Tot slot is onderzoek naar de gemeente interessant vanwege haar geografische ligging. Als een stad op de rand van de Randstad was Hilversum zowel stedelijk als landelijk gebied: hoe be-(en over-)overleefde men hier het laatste halfjaar van de oorlog, toen Duitse repressie geen grenzen meer kende en de toevoer van voedsel stakte?

Operationalisering van het onderzoek

Het voorgestelde onderzoeksproject behelst een zestal deelonderzoeken naar sleutelthema's in de Hilversumse bezettingsgeschiedenis:

- 1. Lokaal bestuur. Wie waren de burgemeesters? Wat was hun beleid? Hoe was de samenwerking met het Nederlandse ministerie van Binnenlandse Zaken, de commissaris van de provincie en met het Duitse toezicht? Het doel is hier een iets langere tijdslijn aan te houden en het lokale bestuur van 1930 tot 1950 te bestuderen.
- 2. Duitse (militaire) aanwezigheid. Wie waren de Duitse commandanten en andere Duitse autoriteiten in Hilversum? Waar vestigde men zich, welke gebouwen werden geconfisqueerd en waar werden nieuwe objecten gebouwd?
- 3. Jodenvervolging. Hoe zag het Joodse leven er voor de bezetting uit? Waarin week de Jodenvervolging in Hilversum af van het nationale patroon? Wat was de rol van de plaatselijke bestuur/gemeentepolitie/NSB? Hoe waren de onderlinge verhoudingen binnen de Joodse gemeenschap? Hoe ontsprong men de dans?
- 4. Dagelijks leven. Hoe waren de sociale verhoudingen (tussen NSB'ers en anderen; tussen Nederlanders en Duitsers) en hoe ontwikkelden deze verhoudingen zich in de tijd? Hoe verliep de 'verschraling' van het dagelijkse leven en wat kunnen we zeggen over de Hilversumse zwarte markt? Wat waren de gevolgen van de gedwongen

tewerkstellingen? Hoe werd het sociale leven ingericht (sport, spel en ontspanning, maar ook op school en de werkvloer)?

- 5. Verzet, verraad en vergelding: welke verzetsgroepen ontplooiden activiteiten in Hilversum? Hoe leefden verzetslieden in het Hilversumse? Welke verzetsdaden zijn gepleegd en welke zijn mislukt? Wanneer speelde verraad een rol? Welke represaillemaatregelen nam de Duitse bezetter en hoe reageerde de bevolking op die maatregelen?
- 6. Bevrijding en herdenking. Hoe verliep de bevrijding? Was er sprake van Bijltjesdag? En hoe heeft de herdenking zich door de jaren heen ontwikkeld?

De opgesomde vragen bij de zes deelonderzoeken zijn slechts richting gevend en niet uitputtend. Hoewel alle deelonderzoeken literatuurstudie en archiefonderzoek vereisen, wordt binnen elk van de deelonderzoeken ook plaats ingeruimd voor andere bronnen: audiovisueel materiaal, maar ook interviews, egodocumenten en regionale en lokale kranten.

Elk van de zes deelonderzoeken mondt uit in een vorm van research-output. Het eindproduct is een populair-wetenschappelijke monografie over Hilversum in oorlogstijd.

Planning van het onderzoek

Het project bestrijkt een periode van vier jaren, van april 2016 tot april 2020. In deze vier jaren worden de zes deelonderzoeken uitgevoerd door zes studenten van de opleiding Geschiedenis van de Universiteit Utrecht. Zij zullen elk als stagiaire aan het project verbonden zijn, elk voor de duur van 10 weken. Hun begeleiding ligt in handen van dr. Geraldien von Frijtag, assistant professor Geschiedenis aan deze universiteit, alsmede een stagedocent vanuit diezelfde opleiding en een nog nader te bepalen medewerker van de Gemeente Hilversum. In het laatste jaar zal de monografie worden geschreven door Von Frijtag. Ook kan ervoor worden gekozen een app te laten ontwikkelen voor mobiele telefoons om de oorlogstijd in Hilversum inzichtelijk te maken.

		Bemanning	Output
April – Juli 2016 (10 weken)	Inventarisatie bronnen	2 studenten	-
Februari – April 2017 (10 weken)	Deelonderzoek I Deelonderzoek II	1 student 1 student	Presentatie onderzoek, te organiseren i.s.m. Museum Hilversum en Albertus Perk
April – Juli 2017 (10 weken)	Deelonderzoek III	2 studenten	Presentatie onderzoek, te organiseren i.s.m. Museum Hilversum en Albertus Perk
Februari – April 2018	Deelonderzoek IV	2 studenten	Presentatie onderzoek, te organiseren i.s.m. Museum Hilversum en Albertus Perk
April 2018- Juli 2018	Deelonderzoek V Deelonderzoek VI	1 student 1 student	Presentatie onderzoek, te organiseren i.s.m. Museum Hilversum en Albertus Perk
April 2019-april 2020	Manuscript schrijven * <i>Optioneel:</i> <i>Ontwikkeling App Topografie Hilversum in oorlogstijd</i>	Geraldien von Frijtag IT-specialist	Publicatie App

Begroting

	Omschrijving
2200	Reiskosten 10 stagiaires plus begeleider
800	Organisatie 4 presentaties
40.000	Vrijstelling G. von Frijtag (12 maanden, 0,8 fte) ten behoeve van het schrijven van het manuscript
* 7.500	IT-honorarium ten behoeve van ontwikkeling van een App

Kort cv hoofdaanvrager

Geraldien von Frijtag Drabbe Künzel is sinds 2004 als universitair docent verbonden aan de Opleiding Geschiedenis van de Universiteit Utrecht. Daarvoor is zij jarenlang werkzaam geweest als onderzoeker aan het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies te Amsterdam. De afgelopen twintig jaar heeft zij veelvuldig gepubliceerd over aspecten van de bezettingsgeschiedenis. Haar proefschrift uit 1999 had de Duitse strafrechtspleging in bezet Nederland als onderwerp. In 2003 verscheen van haar hand *Kamp Amersfoort*, over het voormalige Duitse gevangenkamp in Amersfoort, en in 2008 *Het Geval Calmeyer*, dat de Jodenvervolging in Nederland aan de hand van een van de hoofdrolspelers beschreef. Deze zomer publiceerde Routledge *Hitler's Brudervolk*, een boek over de Nederlandse bijdrage aan de Duitse oostkolonisatie dat in januari bij Bert Bakker/Prometheus in het Nederlands zal verschijnen. Von Frijtag is een zeer bekwaam onderzoeker, die goed de weg weet in Nederlandse (oorlogs)archieven en die ruimschoots ervaring heeft in het begeleiden van studenten en stagiaires.